

Көлбаева М.К.

ЭНЕ ТИЛИН ОКУТУУДАГЫ АЛГАЧКЫ ДЕМИЛГЕЛЕР

Көлбаева М.К.

ПЕРВЫЕ ПРИНЦИПЫ В ОБУЧЕНИИ РОДНОГО ЯЗЫКА

Бардык нерсенин эки жагы болот дегендей кеңеш өкмөтү кыргыз улуту үчүн элдин жок болуп кетүү коркунучун алдын алып, кыргызды улут катары сактап бергени менен кайсы бир улуттук баалуулуктарды сактап кылууда тескери натыйжа берип, «бөрк ал десе, баш алган» саясаттынын катыйжасында Кыргызстандыш маданий-агартуу ишине баш оту менен киришип, бүт өмүрүн арнашкан Ж.Абдырахманов, К.Тыныстанов, С.Карачев, Б.Данияров, Т.Жолдошев, Б.Солтоноев, С.Нааматов сыяктуу алдыңкы окумуштуу-агартуучуларыбыздын жасаган эмгегин окуп, изилдемек түгүл, атыи атоодон коркуп келдик. Буга тарых өзү күбө. Ошондой терс аталып окуу, жазуудан, изилдөөдөн четтетилип келген алгачкы агартуучу, педагог, методолог-Сатыбалды Нааматов.

Сатыбалды Нааматов 1928-жылы Казак-кыргыз эл агартуу институтун бүтүргөндөн тарта кыргыз элинин кат сабатын жоюп, тутуш сабатсыздыкты жоюу компаниясында алдыңкы-лардын катарында иш жүргүзөт. 1933-жылы Эл агартуу Комиссары П.Т.Пановдун №85 буйругу менен Эл агартуу Комиссиариатынын мектеп башкармачышыгынын алдында программаларды жана окутуунун методикасын иштеп чыгуу сектору уюштурулуп, С.Нааматов башталгыч класстардын методисти жана кыргыз тилинин программаларын, методдорун иштеп чыгуу боюнча жетектөөчү адис, бөлүм башчы болуп эмгектенет. Ошол жылдары чоңдор үчүн кайра-кайра оңдоп түзөтүүлөр менен жети жолу басмадан чыккан алиппенин, балдар үчүн жазылган беш, чала сабаттуулар үчүн он эки окуу китептин, беш методикалык көрсөтмө, башталгыч класстын мугалимдери үчүн алты программанын, ондогон методикалык каттардын, илимий-методикалык макалаларды жазган. Жалпысынан С.Нааматовдун 1928-жылдан 1935-жылга чейинки 41 китебинин тизмеси берилген. Бүгүнкү күндө ал эмгектеринин жыйырма тогузу Улуттук китепкананын баалуу жана сейрек кездешүүчү фондунда сакталып турат. Ал эми 1935-1937-жылдардагы пединститутта иштеп жүргөндөгү эмгектери азырынча белгисиз.[1.11].

Туташ сабатсыздыкты жоюудагы мындай күжүрмөн иш аракеттер ошол учурдун деңгээлинен караганда абдан эле алкоого аларлык көрүнүш. Ал эмгектердин методикалык баалуулуктары, илимий-педагогикалык салмагы тууралуу кеп башка.

Жогоруда аталгандай элди окуу-сызууга, билим алууга карата жасаган бир канча алиппелер, чоңдор үчүн, чала сабаттуулар үчүн жазылган окуу китептеринен сырткары С.Нааматов эне тилин окутуу ишинде методикалык адабияттарды алгачкылардан болуп жазган жана программаларды түзүү ишине активдүү катышкан. Ал орус жана башка тилдерди окутуу тууралуу бир канча адабияттарды пайдаланып

эне тилибизди окутуунун методикасын иштеп чыккан. «Эне тилинин методикасынан» 1-басылышы, айыл мугалимдери жана педтехникумдун мугалимдери үчүн (1930-ж.), «Тилибиздин методикасынан» (1-басылышы), «Биринчи жылдыктардын тилин өстүрүү» (1932-ж.), «Башталгыч мектептер үчүн кыргыз тилинин метод көрсөткүчү».

«Эне тилинин методикасы» 1930-жылы басмадан 2000 нускада жарык көрүп, тилдин келип чыгышынан тартып, окуу-жазууга үйрөтүү методдору да камтылган. Мындан сырткары балдарды сүйлөөгө көнүктүрүү, көркөм чыгармаларды окутуу иштери да камтылып, алты бөлүмдөн турган. Бул методикалык эмгек жаңыдан окутуучулук иши менен алектенип жаткан алгачкы кыргыз тилчилери үчүн табылгыс жардамчы болгон. Аталган эмгектин жарыкка чыгышына чейин Э.Арабаевдин «Жазуу жолуна саамалык» аттуу эмгегин эске албаганда тилди окутуу тууралуу алгачкы эмгек экени ырас. Муну буга чейинки маалыматтар да тастыктайт[2.83]. Айыл мугалимдери үчүн бул эмгекте эне тилди окутуунун бир нече методдорун, алардын айырмачылыктарын түшүндүрүү менен методдорду сабактын түрүнө, тибине, окуучунун жаш өзгөчөлүктөрүнө жараша пайдалануу тууралуу сунуштары кошо камтылган. Ошондой эле басылып чыккан көркөм чыгармалар жетишсиз санда болгондуктан баланын тилин жатыктырып, сүйлөө кебин калыптандырууга мүмкүнчүлүктөр аз экендигин эмгектин баш сөзүндө жазып, эмгекти жазуудагы эң негизги кыйынчылык катары белгилейт [1.34]. Ушул жерден эрксизден бир ойго келесин, «Эне тилинин методикасын» жазып жаткандагы балдарга арналган көркөм чыгармалардын жетишсиздигинен кыйналган автор акырындык менен «Жөжөлөр», «Молдо Сасык» сыяктуу балдарга арналган чыгармаларды жараткан деп бүтүм чыгарууга болот.

Эне тилин окутууда «тыбыш», «сөз-муун» методдору тууралуу жазып, балдарды окуу-жазууга үйрөтүүдөгү негизги натыйжалуу ыкмалардан экенин айтып окутуучуларга колдонуу тууралуу бир канча сунуштарды берет. Эмгектин 3-бөлүмү баланын сүйлөө маданиятын калаптандырууга арналат. Башкача айтканда, учурдагы кыргыз тилин окутуудагы байланыштуу кеп бөлүмү сымал окуучунун сүйлөө кебин калыптандыруу тууралуу кеп-кеңештер берилет. 4-бөлүм адабиятка арналып, көркөм чыгармаларды окуунун ыкмаларын берип, чыгарманы кандай окуу керектиги тууралуу сунуштарды жазат. Окуучуга берилген аңгеменин көлөмү, тарбиялык мааниси, окуучунун жаш курагыка ылайыктуулугу тууралуу бир топ түшүндүрмөлөр жазышат. Муну менен биз учурдагы кыргыз тили жана адабияты боюнча сабактарды «Эне тилин окутуунун методикасы» эмгегинде С.Нааматов 20-жылдарда эле баалуу

пикирлерин айтканын, ал тилди окутуу эле эмес, кайсы бир деңгээлде адабиятты окутуунун методикасы тууралуу баалуу пикирлерди айтып, сунуштарын берүүгө жетишкен деп айтууга толук негиз бар. Мисалы: Аңгемени окутуп жатканда түшүнүксүз сөздөр менен иштөө тууралуу пикирлерин айтыш келип, окуунун алты түрүн белгилеген: 1-жеке окуу; 2-биргелешип окуу; 3-топтошуп окуу, 4-үн чыгарып окуу, 5-өз бетинче окуу, 6-көпчүлүктүн авдында окуу. Булар өз алдынча аныктамалары менен берилген. Мындан биз азыркы педагогакада актуалдуу болуп жаткан интерактивдүү окутуунун биргелешип окутуу, топтор менен иштөө, презентация сыяктуу стратегияларынын айрым элементтерин С.Нааматов эне тилин окутуудагы алгачкы эмгегинде эле пайдаланып, аны башка окутуучулардын өздүк тажрыйбаларында пайдаланууга сунуштаганын көрүүгө болот.

Бул методикалык китепке газета, журналдарды окуу тууралуу ой-пикирлери киргизилип, көркөм адабият мыкты окулса өсүп келе жаткан жаш муундар оң жолго тарбияланып, жаман иштерге барбай, туура жолдо турмушка тарбияланарын, сабак аталган максаттарга жетүү үчүн мыкты методикалык ыкмалар менен жеткиликтүү, кызыктуу кылып өтүү зарыл экенин белгилеп, окуучунун жаш курак өзгөчөлүгү тууралуу окутууну эске алуу сунуштары берилет.

Бул китептин 5-бөлүмү жазуу иштерине арналат: биринчиси, окулган аңгемени окуучулар унутуп калбоо үчүн жаздыруу. Буга азыркы учурдагы текст тууралуу жүргүзүлгөн жазуу жумуштарын (сочинение, изложение, дилбаяни ж.б) өз ичине камтыган ыкмалардын киргизилгенин көрүүгө болот, экинчиси, кат, арыз сыяктуу иш кагаздарын жазуу, үчүнчүсү, плакат, ураан жазууга көнүктүрүү керек экенин айтып, окуучулардын жазуу ишине көнүктүрүү жана алардын түрлөрүн бөлүшүүгө аракеттенет.

Аталган эмгекте мындан сырткары иштиктүү жазуу, чыгарманы түзүү түрлөрү, жазуудагы жаңылыштыктарды түзөтүү иреттери, сөздү жаңылап сүйлөө, сүйлөм жаңылышы аттуу түшүндүрмөлөрдү киргизип [1.40], түшүндүрмө берүү менен каталар менен иштөөгө, аны жоюуга болгон бир канча сунуштарды киргизет. Көнүгүүлөрдү иштөө тууралуу методикалык көрсөтмөлөр, иштелмелердин үлгүлөрү да камтылган.

«Эне тилинин методикасы» эмгегинде С.Нааматов биринчилерден болуп «бүтүн сөз», «сүйлөм» ыкмаларын колдонуп аны алиппе окуу китептеринде практикалаган.

Жазышган 3-класс үчүн «Сүйлөмдүк ээ, баяндоочун окутуу», «Сүйлөмдүн айкындооч мүчөлөрүн окутуу», 4-класстарга арналган «Көп ээлүү бирикме

сүйлөм», «Каратма сөздү окутуу», «Грамматикалык текшерүү» деген баракчаларда аталган темаларды окутуунун үлгүлөрү берилген. Башталгыч мектептер үчүн эне тилин окутууда өз алдынча бир катар ыкмаларды алгачкылырдан болуп пайдаланган. Алар: «бүтүн сөз», «сүйлөм» методдору. Мисалга: «сүйлөм» методун карап көрсөк. Алиппе китептеринде сүрөттөр берилип, алдына сөздөр жазышган. Бул ыкма «сүйлөм» методу болсо эмнеги сөз жазылышы керек деген суроо туулат. Ар бир сүрөттүн алдындагы сөзгө карап окуучу сүйлөм түзүшү керек - деген жоопту айтат автор. Бул ыкма окуучунун ойлоосун калаптандырыш, сөздөрдөн сүйлөм куруу жөндөмдүүлүгүн арттыра туралуу жазат.

Мындан сырткары С.Нааматов эне тилин окутуунун ар кайсы багытында «Фрунзе мектептери республикадагы бардык мектептерге үлгү болууга тийиш», «Сабактын бети»и (Жаңы маданият жолунда -1934 №1), «Текшерүү сыноосуна чейинки даярдык» (Жаңы маданият жолунда - 1934 №5-6), «Мамлекеттик билим программасын кайтадан түзүүнүн негизги максаттары» ж.б. макалаларын жазып, ал макалаларда эне тилин окутуунун күнгөйү жана тескейи тууралуу пикирлерин, мугалимдерге сунуштарын жарыялап турган. Муну менен биз Сатыбалды Нааматовду *биринчиден*, эне тилди окутуунун методасын түзгөн, ал тууралуу учурундагы басма сөз беттеринде окутуунун абалы, окутууга карата сунуштамаларды баймабай жарыялап турган алгачкы илимпоз катары, *экинчиден*, методикалык ыкмаларды түзүп, аларды окутуу иштеринде пайдаланууга сунуштаган, эне тилинин окутуунун программаларын, нормативлик документтерин иштеп чыккан, эне тилин окутуунун методикасы менен катар адабиятты окутуу тууралуу баалуу бикирлерин айткан мыкты метадолог, *үчүнчүдөн*, балдар үчүн, чоңдор үчүн, чала сабаттуулур үчүн, аялдар үчүн жазылган бир канча окуулуктарды түзгөн алгачкы алиппечи, *төртүнчүдөн*, Эл агартуу комиссариатынын мектеп башкармачысыгын жетектеп, эне тилин окутууга албан салымдарын кошкон мыкты жетекчи катары таанышыбыз керек.

Демек, С.Нааматовдун окутуунун методикасына, элдин сабатын ачуудагы эмгегине, адабиятка кошкон салымдарын иликтөө, аталган тармактарда алган ордун аныктоо бүгүнкү күндүн кечиктирилгис талабы.

Адабияттар:

1. Өмүрзаков Ө. Сатыбалды Нааматов-окумуштуу педагог - Б.,-2002.
2. Өсмонкулов А. Эне тилин окутуунун тарыхы.-Ф.-1983.
3. Өсмонкулов А. Кыргыз тилинин тыбыштык системасын окутуу.-Ф.: «Мектеп» - 1986.